

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.1/7(007:316.42):316.32

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України,
завідуючий кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Харитонova Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України, завідувачка кафедри права
інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська
юридична академія»

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПРИВАТНЕ ПРАВО: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

Постановка проблеми. Поняття «інформаційне суспільство», як таке, що має безпосередній стосунок до інформації та інформаційних технологій, останнім часом широко вживається у різноманітному контексті. Разом із тим, не менш поширеними є категорія «громадянське суспільство» та невід’ємно пов’язана з ним категорія «приватне право». Ця обставина зумовлює необхідність з’ясування співвідношення між ними, оскільки наразі від цього залежить ефективність правотворчості та правозастосування.

Стан дослідження теми. Останнім часом згадані категорії усе частіше стають об’єктами наукових розвідок (Е. Гелмер, О.П. Дзьобань, А. Колодій, Н.С. Кузнецова, Н.М. Оніщенко, І.Т. Пасько, Я.І. Пасько, В.Г. Пилипчук, М. Требін, О.І. Харитонova, Є.О. Харитонов та ін.). Разом із тим, їх комплексне дослідження не проводилось, що й зумовлює доцільність звернення до цих питань.

Метою статті є встановлення характеру зв’язків між категоріями «інформаційне суспільство», «громадянське суспільство» та «приватне право».

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до з’ясування співвідношення перших двох терміно-понять, враховуємо ту обставину, що термін «інформаційне суспільство» (information society) вживається у вузькому та широкому сенсі. У вузькому сенсі – це: 1) суспільство, в якому виробництво, розподіл і споживання інформації є основною

сферою діяльності; 2) суспільство нового типу, що формується внаслідок вибухового розвитку та конвергенції інформаційних та комунікаційних технологій, в якому головною умовою добробуту стає знання, здобути завдяки безперешкоднему доступу до інформації та вмінню працювати з нею глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не має меж; яке сприяє взаємопроникненню культур, водночас відкриваючи кожному співтовариству нові можливості для самоідентифікації; 3) вид постіндустріального суспільства, основною умовою формування якого є високотехнологічні глобальні інформаційні мережі, де інформація розглядається як товар, основна соціальна цінність. У широкому сенсі інформаційне суспільство розуміється як складова частина громадянського суспільства, що функціонує в рамках єдиного інформаційно-комунікаційного простору, в якому домінують нові технологічні уклади, котрі базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів комп’ютерної техніки і телекомунікацій, створено якісно новий ринок знань та інформації як визначальних чинників виробництва інформаційних ресурсів та трансформації їх у реальні ресурси соціально-економічного розвитку, а також задоволення потреб суспільства і окремої людини в інформаційних продуктах, послугах тощо [1, с. 106-161].

Таким чином, можна вважати, що співвідношення інформаційного та громадянського суспільства виглядає як співвідношення частини й ціло-

го. Таке бачення виглядає цілком логічним, якщо врахувати, що «інформаційні прориви» чи «інформаційні революції» не можуть бути перманентними явищами, завдяки чому суспільство взагалі і громадянське суспільство, зокрема, може бути «інформаційним» різною мірою, і навіть, може не мати достатніх ознак останнього, тобто, бути «неінформаційним».

Втім, існує думка, що інформаційне поле не є унікальною особливістю лише біологічних організмів, а існує взагалі у Всесвіті, як такому [2]. У такому випадку «інформаційне суспільство» може розглядатися як феномен, рівний за обсягом поняттю «громадянське суспільство», а інформаційне поле може розглядатися як підґрунтя існування громадянського суспільства.

Проте, наразі такий підхід існує на рівні гіпотези, не даючи достатніх підстав розглядати інформаційне поле як, скажімо, вид універсального суспільства (симбіоз людського і «нелюдського» елементів). До того ж, вплив людства на інформаційне поле з метою його впорядкування реально можливий лише у частині його біологічного (людського) субстрату. Відповідно, правове регулювання можливе лише щодо тієї його частини, яка може бути віднесена до людської цивілізації, котра розуміється як окреслене хронологічними рамками, позначення етапу в історії людства з властивим йому певним рівнем потреб, здібностей, знань, навичок та інтересів людини, способом виробництва, духовним та політичним устроєм суспільства.

Що стосується категорії «право» (приватне право), то його розуміємо як іманентно властивий цивілізації суспільний феномен, що одночасно виступає як елемент соціально-політичного устрою та елемент суспільної свідомості, є складовою духовного світу людини та її світогляду, відображаючи уявлення окремих індивідів та суспільства про статус людини, правду і кривду, справедливість, добро і зло, порушення та поновлення прав, злочин та покарання, гуманізм і жорстокість тощо. На такому підґрунті приватне право можна охарактеризувати як концепт, тобто, сукупність (кластер) уявлень, понять, знань, асоціацій, емоцій, що виникають у зв'язку з використанням терміно-поняття «приватне право», супроводжують і характеризують його. Це європейський концепт, що завдячує своїм походженням Європейській цивілізації, і слугує зібранням аксіологічних орієнтирів для бажаних долучитися до ЄС. Сучасний концепт приватного права в основних рисах був сформований наприкінці XIX – на початку XX ст. Суттєві метаморфози концепту були зумовлені такими Викликами історії як I та II Світові війни, коли відбувся перегляд системи традиційних людських цінностей, пов'язаний з

конституюванням «суверенітету приватної особи», зростанням ваги забезпечення прав людини. На такому підґрунті була прийнята Загальна декларація прав людини ООН 1948 р., а потім європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., що враховувала конституційні традиції європейських держав і відобразила головні положення Західного європейського концепту приватного права, які стали також методологічною основою створення приватного права ЄС.

Аксіологічний підхід дозволяє враховувати визначальні гуманітарні цінності сучасної Європи, що, у свою чергу, припускає урахування правосвідомості учасників відносин у приватній сфері. Для європейського і похідного від неї праворозуміння визначальною цінністю є права та свободи людини, на відміну від праворозуміння, властивого іншим типам правових систем, де переважає публічно-правова домінанта. Цим, на тлі зростання питомої ваги морально-аксіологічної складової концепту приватного права, визначаються вектори розвитку національного права держав – членів ЄС.

Отже, якщо виходимо з того, що права особи (особистості) є ознакою європейської (західної) традиції права, то наявність цієї ознаки в певній правовій системі означає ідентифікацію її як європейської (похідної від європейської), тобто, такої, що ґрунтується на європейських цінностях. І тоді відсутні підстави остерігатися «європоцентризму». Натомість, провідною визнаємо тезу, що певне суспільство (держава, правова система) або приймає, або не приймає європейські індивідуалістські (ліберальні) цінності (а відтак і приватноправове мислення, правосвідомість тощо). Так само як можуть прийматися або не прийматися цінності традиційні, колективістські, тоталітаристські тощо, які є чинниками обрання іншого шляху розвитку.

Отже приватному праву, властиве те, що воно:

- 1) ґрунтується на визнанні людини (особи) самостійною цінністю: вона є не засобом, а метою права;
- 2) покликане регулювати відносини між приватними особами, забезпечуючи «суверенітет» кожної;
- 3) ставить на чільне місце приватний інтерес;
- 4) забезпечує економічну свободу, рівність товаровиробників, захист прав власників (у томі числі, від сваволі держави);
- 5) виходить з переважання ініціативності та вільного волевиявлення приватних суб'єктів при реалізації їхніх прав;
- 6) припускає широке використання договірної форми регулювання цивільних відносин;
- 7) містить засади, норми та правила, що «звернені» до суб'єктивного права і забезпечують його захист;
- 8) характеризується переважанням диспозитивних норм, спрямованих на максимальне врахування вільного розсуду сто-

рін; 8) визначає позов як основний порядок захисту прав та інтересів суб'єктів приватних відносин.

Із урахуванням названих рис можна визначити приватне право як концепт, що є сукупністю уявлень, засад, правил і норм, які визначають статус людини (приватної особи), забезпечують захист її суб'єктивних прав та інтересів.

Ідейним підґрунтям приватного права, як європейського концепту, є лібералізм, сутність якого полягає у юридичному забезпеченні прав та свобод особистості. При цьому ефективність юридичного забезпечення залежить від характеру взаємин приватної особи, громадянського суспільства та держави. Оскільки буття громадянського суспільства неможливе без впорядкування відносин між його членами, котрі є приватними особами, такі відносини опосередковуються за допомогою приватного права. Тому поняття громадянського суспільства та приватного права часом ототожнюють [3, с. 202], вважаючи останнє головною домінантою громадянського суспільства.

У такому підході, безумовно, є свій резон, оскільки громадянське суспільство, виступаючи як феномен культури і підкоряючись спільному для певної культури зразку, що визначає його структуру і розвиток, має відобразити її особливості. Кожна цивілізація, попри зростаючий вплив глобалізації, живе своїм власним життям і реалізує закладений у ній культурний потенціал в різних сферах, в тому числі і в політиці. Кожній суспільно-політичній системі відповідає особлива базисна модель громадянського суспільства, яка в кожній конкретній країні проявляється в національно-специфічній формі, оскільки у формуванні національної самосвідомості, політичної культури народу беруть участь як універсальні, так і суто національно-культурні та історичні елементи [4, с. 253].

Разом із тим, визнання існування «суто національно-культурних та історичних елементів» не означає створення «особливої базисної моделі громадянського суспільства». При розгляді таких феноменів має враховуватися існування не тільки універсального та національно-особливого, але й окремого («специфічного визначального»). Так, римське право внаслідок його рецепції не перестає бути «римським правом», а громадянське суспільство не може стати «особливою базисною моделлю» у суспільстві, де немає демократичних відносин і яке не визнає існування приватних відносин.

Отже громадянське суспільство це феномен, що існує у демократичній системі (просторі демократизації). Поряд з ним у згаданому просторі існують такі сили як: політична еліта; економічна спільнота (бізнес); сфера законодавства; держав-

на бюрократія. Останні дві складові, засновані на загальних принципах державного устрою, складають сутність кожної сучасної демократичної системи. Усі інші – це певні організації і групи людей, котрі і надають демократичній системі конкретного характеру. При цьому, коли економічна та політична спільноти складаються переважно з фігурантів та інститутів, що мають метою отримання влади або прибутку, то громадянське суспільство – це сфера дії пересічних людей, котрі об'єднуються для виразу своїх інтересів, захисту й реалізації повсякденних потреб. Громадянське суспільство, власне, і являє собою сукупність незалежних і конституційно захищених громадських організацій, груп та асоціацій, добровільно створених пересічними громадянами у різноманітних галузях [5, с. 49-51]. При цьому йдеться також про стосунки між групами людей, але не усіх груп, а лише тих, які ґрунтуються на загальних ліберальних принципах, тісно пов'язаних з розвитком громадянського суспільства [5, с. 56-57], і котрі слугують підґрунтям концепту приватного права.

Погляд з позицій лібералізму зумовлює необхідність врахування особливостей людської складової громадянського суспільства [6, с. 80; 7, с. 57]. Зокрема, має йтися про новий тип людини (особи) [7, с. 58-59], який Е. Геллнер запропонував назвати «модульна людина». На його думку, запровадження такої категорії дозволяє акцентувати увагу на тому, що створення громадянського суспільства забезпечує унікальну можливість досягнення індивідуалізації та одночасного створення політичних асоціацій, які врівноважують державу, але не покріпачують своїх членів. Модульна людина здатна входити в ефективні інститути та асоціації, які не обов'язково мають бути оформленими за ритуалом, пов'язаними безліччю зв'язків з рештою елементів соціального цілого. Вона може покидати ці союзи, якщо вона не згодна з їхньою політикою, і ніхто не буде звинувачувати її у зраді. Ринкове суспільство живе в умовах не лише мінливих цін, але й союзів та думок, які змінюються. Тут немає єдиної, назавжди встановленої ціни і немає єдиного способу розподілу людей на певні категорії: усе це може і мусить змінюватися, і норми моральності цьому не завадять. Суспільна мораль не зводиться тут ні до набору правил і приписів, ні до загальноновизнаного кола видів діяльності... переконання можуть змінюватися і це не вважається гріхом або відступництвом. Значну роль тут відіграв перехід від статусних взаємин до договірних: люди почали дотримуватися договору, навіть, якщо він ніяк не співвідноситься з оформленою урочисто позицією у суспільстві або належністю до тієї чи іншої громадської групи. Інститути та асоціації врівноважу-

ючи державу, проте не зв'язують по руках і ногам своїх членів, співіснуючи, головним чином, завдяки модульності людини. Поява модульної людини зробила можливим виникнення громадянського суспільства [8, с. 118-120].

До цього слід додати, що ринок детермінує появу модульної людини, а сукупність модульних індивідів утворює громадянське суспільство. У такому контексті цікавими є розмірковування щодо сутності стосунків між людьми у Західному (ринковому) суспільстві, відправним моментом яких є твердження, що Захід це – ринок, а людина з її якостями, навичками, уміннями і здібностями – товар. Вона постійно продає себе: навіть працюючи на гарній роботі люди не зупиняються у своєму розвитку, продовжують навчатися, розсилають резюме, ходять на співбесіди. І якщо, скажімо, американцям десь запропонують кращу платню, то вони ладні переїхати в інший район і навіть інше місто. З дитинства в них заохочують індивідуалізм, пошук себе, прагнення експериментувати, визначити в чому ти кращий, бо це може стати в нагоді в майбутньому [9, с. 333]. Фактично тут йдеться про тип людини, яка іменується «модульною», але з погляду ринку, котрий є корелятом громадянського суспільства.

Громадянське суспільство, як певне соціальне відображення ринкової системи, «перекодовує» імперативи ринку на формули свободи, а формули свободи – на соціальні імперативи демократії. Хоча у ринковому суспільстві панує значно жорсткіший детермінізм і необхідність, ніж у натуральному господарстві Середньовіччя, але принципова відмінність ринку полягає у тому, що він дозволяє подолати сваволю – особисту залежність людини від людини. Людські стосунки, суспільні відносини набувають безособового характеру. Певно, їх можна тлумачити як спотворені, відчужені форми людського буття, форми, в яких речі вивисуються над людьми і урядують ними, але не можна заперечити, що це врядування має раціонально-виважений характер. Разом із тим, громадянське суспільство є не простим віддзеркаленням ринку, а, швидше, його «ізоморфним відображенням». Бо, як ринок являє собою систему розподілу праці, так і громадянське суспільство постає як система розподілу (розділення) думок, ідей та об'єднань; як на ринку панують вільні «ринкові» ціни, так і в громадянському суспільстві вільно висловлюються думки, утворюються громадські об'єднання, невіддільні державі; як ринок живе в умовах мінливих цін, так і в громадянському суспільстві спонтанно народжуються і вмирають ідеї, змінюється громадська думка, переформатуються об'єднання людей. І так само, як на ринку, у громадянському суспільстві

визначальним важелем узгодження розмаїття попиту і пропозицій, плюралізму поглядів та позицій, приведення їх у системну єдність, є злагода (суспільний договір) [10, с. 52-53].

Тому слушною здається думка, що тайна феномену громадянського суспільства полягає у тому, що саме тут відбувається усвідомлення ринкових детермінант. Оскільки відображення ринкових імперативів у громадянському суспільстві здійснюється усім спектром різноманітних соціальних груп через призму їхніх потреб та інтересів, тут стає неможливою монолітність суспільної свідомості і однастайність громадської думки. Натомість, природним є плюралізм ідей, думок, розмаїття політичних, культурологічних, професійних та конфесійних об'єднань, які покликані виявляти і формувати ці ідеї та думки. Не держава нав'язує свої ідеї суспільству, а навпаки, громадянське суспільство ставить свої вимоги державі. Водночас, такий плюралізм не є хаосом ідей. Усі ці ідеї відображують вимоги ринкової економіки з точки зору інтересів тієї чи іншої групи. Табу накладається лише на політичні програми, які закликають до насильницького руйнування самого суспільного ладу. У такому суспільстві кожна людина отримує можливість вибору в межах ринкової парадигми. Таким чином громадянське суспільство стає сферою духовної і соціальної свободи. Можна говорити про межі цієї свободи, але не підлягає сумніву, що громадянське суспільство створює атмосферу суб'єктивного відчуття наявності свободи у кожного індивіда, відчуття можливості вибору думок, об'єднань, спілок, форм діяльності [10, с. 54-55]. Водночас, коли йдеться про правові цінності громадянського суспільства, що втілюються у правосвідомості, мається на увазі, передусім, правосвідомість усієї сукупності людей, котрі складають таке суспільство, тобто суспільну правосвідомість. Відтак, при з'ясуванні можливості оцінки суспільства як «громадянського», має встановлюватися те, наскільки розвинена його правосвідомість, як спільноти, а не правосвідомість кожного окремого індивіда [11, с. 121].

Таким чином сутність громадянського суспільства полягає у гармонізації інтересів та відносин, які формуються між приватними особами та створеними ними об'єднаннями, що діють в умовах ринку.

Ознаками громадянського суспільства є те, що воно: 1) виникає в результаті договору між приватними особами, котрі відповідають уявленню про «модульну людину», 2) має ідеологічним підґрунтям лібералізм, 3) припускає існування цивілізованого ринку, 4) ґрунтується на формулі свободи, вираженій як соціальні імперативи демократії, 5) основою взаємин між людьми має активність

демократичного і ліберального характеру, 6) розглядається, передусім, як феномен поведінковий та інституціональний [5, с. 57]; 7) не керується державою. Але остання зобов'язана забезпечити умови його функціонування і життєдіяльності, якщо претендує на те, щоб вважатися правовою державою [12, с. 66; 13, с. 9-12], оскільки принцип пріоритетного функціонування громадянського суспільства стосовно державної влади є характерним для генеральної динаміки розвитку сучасної світової цивілізації [14, с. 55].

З наведеного переліку ознак громадянського суспільства випливає, що останнє ґрунтується на приватноправових засадах, але, разом із тим, не може бути зведене до приватного права, оскільки

використовує як юридичні, так і неюридичні засоби впливу. Водночас приватноправові засоби є визначальною складовою правового інструментарію громадянського суспільства, що легко просліджується на прикладі, так званого, «інтерактивного громадянського суспільства» [15, с. 103-105], (котре тут нами не розглядається, оскільки має бути предметом самостійної наукової розвідки).

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про існування корелятивних зв'язків між категоріями «інформаційне суспільство», «громадянське суспільство» та «приватне право», що має враховуватися при визначенні шляхів та правових засобів впорядкування відносин в сучасному інформаційному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Попова Т.В., Ліпкан В.А. Стратегічні комунікації [словник] / за заг.ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2016. – С. 160-161
2. Бог повсюду. Физик из США выдвинул теорию о том, что Вселенная обладает сознанием. – Режим доступу: <http://nv.ua/techno/science/bog-povsjudu-amerikanskij-fizik-vydvynul-teoriju-o-tom-cho-to-vselennaja-obladaet-soznaniem-1546675.html>
3. Чичерин Б.Н. Философия права. – СПб. : Наука, 1998. – С. 202.
4. Требін М. Західна модель громадянського суспільства: концептуальний підхід // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 75. – С. 253.
5. Ховард Марк М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе/ пер.с англ. И.Е. Кокарева. – М. : Аспект-Пресс, 2009. – С. 49-51.
6. Сучасна права енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко [та ін.]; за аг ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 80.
7. Біленчук П.Д., Гвоздецький В.Д., Сливка С.С. Філософія права: Навчальний посібник / За ред. П.Д. Біленчука. – К. : Атіка, 1999. – С. 57.
8. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. – М. : Московская школа политических исследований, 2004. – С. 118-120.
9. Пономарь О. Витрина. – К. : Компанія ОСМА, 2015. – С. 333.
10. Пасько І.Т., Пасько Я.І. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси). – Донецьк: ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. – С. 52-55.
11. Ковальчук В.Б., Панчук І.О. Правосвідомість як фактор ствердження демократичних основ державного та суспільного ладу : моногр. – Острого: Острозька академія, 2016. – С.121.
12. Кузнецова Н. Громадянське суспільство, держава, приватне право: проблеми співвідношення та взаємодії // Право України. – 2014. – № 4. – С. 66.
13. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою // Право України. – 2014. – № 4. – С.9-12.
14. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави: теоретико-методологічні аспекти // Право України. – 2014. – № 4. – С. 55.
15. Харитонов О.І. Інтерактивне громадянське суспільство: до проблеми формування // Римське право як підґрунтя сучасного права Європи : матеріали між нар.наук.-практ.конф. (м. Одеса, 27 травня 2016 р.). / за заг.ред. д.ю.н., проф. С.О. Харитонова. – Одеса: Фенікс, 2016. – С. 103-105.

Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПРИВАТНЕ ПРАВО: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті розглядаються питання співвідношення та характеру зв'язків між категоріями «інформаційне суспільство», «громадянське суспільство» та «приватне право». Обґрунтовується висновок, що первісною поміж них є категорія «громадянське суспільство», яка зумовила формування концепту «приватне право». Проте у сучасному світі ці категорії є корелятами, оскільки не можуть існувати одна без одної.

Ключові слова: інформаційне суспільство, громадянське суспільство, приватне право, правова держава, модульна людина, кореляти.

Харитонов Евгений Олегович, Харитонова Елена Ивановна
ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО, ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ЧАСТНОЕ ПРАВО: ВОПРОСЫ
СООТНОШЕНИЯ

В статье рассматриваются вопросы соотношения и характера связей между категориями «информационное общество», «гражданское общество» и «частное право». Обосновывается вывод, что первоначальной между ними является категория «гражданское общество», которая обусловила формирование концепта «частное право». Однако в современном мире эти категории являются коррелятами, поскольку не могут существовать друг без друга.

Ключевые слова: информационное общество, гражданское общество, частное право, правовое государство, модульный человек, корреляты.

Kharitonov Evgen, Kharitonova Olena
INFORMATION SOCIETY, CIVIL SOCIETY AND PRIVATE LAW: QUESTIONS OF CORRELATION

The issues of correlation and the nature of connections between the categories «information society», «civil society» and «private law» were researched in the article. A conclusion is substantiated that the category «civil society» was the primary among them, leading to the formation of the concept of «private law». However, in the modern world these categories are correlates, since they cannot exist without each other.

Keywords: information society, civil society, private law, legal state, modular man, correlates.